

УДК 821.161.2

Ольга Циганок

Київський національний торговельно-економічний університет

## ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ПОЕТИКИ «APOLLO SARMATICUS» [САРМАТСЬКИЙ АПОЛЛОН] (1712)

У статті подається науковий опис збереженого підручника віршування (поетики) Кременецького єзуїтського колегіуму — «Apollo Sarmaticus» [Сарматський Аполлон] (1712). Трактат розширює наші знання про шкільництво в давній Україні загалом і на Волині зокрема, про теорію літератури XVII–XVIII ст.

**Ключові слова:** Кременецький колегіум, поетика, колонтитული, епітафія.

The article presents the scientific description of a textbooks on poetic art (poetic) of the Kremenets Jesuit College, which is called «Apollo Sarmaticus» [Sarmatian Apollo] (1712). The treatise expands our knowledge of ancient school in Ukraine in general and in Volyn particularly, as well knowledge on literary theory in 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> centuries.

**Keywords:** Kremenets Jesuit College, poetic, footers, epitaph.

Artykuł zajmuje się opisem naukowym zachowanego podręcznika sztuki poetyckiej (poetyki) z Kolegium Jezuickiego w Krzemieńcu pod tytułem «Apollo Sarmaticus» [Sarmacki Apollo] (1712). Traktat rozszerza naszą wiedzę o starożytnej szkole na Ukrainie w ogóle, a szczególnie na Wołyniu, oraz wiedzę o teorii literatury siedemnasto- i osiemnastowiecznej.

**Słowa kluczowe:** Kolegium Jezuickie w Krzemieńcu, poetyka, paginacja żywa, epitafulum.

Про Кременецький колегіум — навчальний заклад при монастирі ордену єзуїтів у місті Кременець на Волині — пишуть, що заснував його близько 1720 р. князь Міхал Сервацій Вишневецький [1]. За іншими даними, єзуїтський колегіум у цьому місті веде початок з 1712 р. [4]. Нашу увагу привернув один із курсів поетики Кременецького колегіуму — «Apollo Sarmaticus» [Сарматський Аполлон] (1712) [7]. 1904 р. цей рукопис коротко описав Микола Петров: «№ 677 (465). Apollo Sarmaticus varia supellectili poetica illustratus, in Athenaeo Cremenecensi anno Domini 1712 Die 25 Januarii, quo et nostro rabIDUs seCessIt SueCUs ab orbe, traditus, съ приложеніемъ Арифметики, поздравленій кievскому митрополиту Іоасафу Кроковскому, и проч., рукопись in 4°, на 89-х листкахъ. На первом листкѣ — запись Матфея Гижацкого. Рукопись значится в Кіево-Соф. Каталогѣ 1803 г. (латин., № 53)» [2, с. 286]. У цьому короткому описі Миколи Петрова помічена описка: насправді в рукописі не «illustratus» [оздоблений], а «instructus» [оснащений], по що пізніше. Завданням цієї статті є детальний опис кременецької поетики 1712 р. Це фрагмент роботи над сучасним науковим описом давніх курсів поетики, які зберігаються в Україні. У рамках цього проекту нами описано київські поетики 1637 р. [6] та 1724 р. [5].

Очевидно, наприкінці січня 1712 р. колегіум тільки розпочав свою діяльність. Цим можна пояснити, що викладати поетику почали не у вересні чи жов-

тні, як звичайно. Курс віршування написаний на пошану Станіслава Костки — «divinissimi Poloniae tutoris Stanislavi Kostcae» [найбожественнішого покровителя Польщі Станіслава Костки]. Кременецький колегіум у назві поетики йменується Атенеєм — в античності це був храм Афіни (Мінерви) в Афінах, в якому поети й оратори декламували свої твори. Текст поетики і частина вправ писалися в різний час (іншим чорнилом), хоч і одним почерком. Очевидно, при записі курсу залишали пусті сторінки, на які пізніше дрібними літерами дописали вправи, навіть там, де залишилися вільними лише пів сторінки.

Отже, рукопис із фонду 312, шифр 677/465. Поетика починається з арк. 2 (на першому аркуші — написані раніше навчальні вправи польською та латинською мовами, внизу на звороті — «scriptam anno Domini 1708 <...> Matheus Giżacki» [написана Року Божого 1708 <...> Матей Гіжацький]). Це ім'я автора конспекту лекцій зринає ще раз на нижній маргіналії арк. 9 — «Mathaei Giżackii» [Матея Гіжацького]).

Назва поетики умовно ділиться на дві частини — початкову і дописану пізніше. Основна назва: «Apollo Sarmaticus varia suppellectili poetica instructus, in Athenaeo Cremenecensi anno Domini 1712 die 25 Januarii traditus» [Сарматський Аполлон, різним поетичним оснащенням наділений, у Кременецькому Атенеї Року Божого 1712 дня 25 січня викладений]. Після «Januarii» дописано дрібним почерком «quo et nostro rabIDUs seCessIt SueCUs ab orbe» [коли з нашого світу відійшов шалений швед(?)]. Можливо, у цьому доданому фрагменті — згадка про шведського короля Карла XII. Однозначно тут хроновірш — зашифровано фрагмент дати: I+D+U+S+I+C+U=1+500+5+100+I+100+5=712. Відсутня літера M — 1000, з якою б дата була повною, 1712 р. Поетика написана у формі катехізису (питань і відповідей), параграфи починаються з «Quaeritur» [Запитується], далі йде «Responditur» [Відповідається].

Структура кременецької поетики 1712 р. така:

Арк. 2. Prolusio [Вступ]. Початок: «Ad id infortunii genus diviniior Poeseos devoluta facultas...» [До такого роду нещастя доведений божественний дар поезії].

Арк. 2 зв. Pars I. De generibus carminum [Частина перша. Про роди віршів]. Початок: «Quaeritur primo quid sit poesis» [Запитується по-перше. Що таке поезія?]

Арк. 4 v. Punctum primum. De epigrammate [Розділ перший. Про епіграму].

Арк. 11. Punctum secundum. De emblemate [Розділ другий. Про емблему].

Арк. 12 v. Punctum tertium. De artificio carminum [Розділ третій. Про вишукану форму віршів].

Арк. 18. Punctum secundum. De elegia. [Розділ другий. Про елегію].

Арк. 18 зв. Punctum tertium. De epico roemate. [Розділ третій. Про епічну поезію]. Арк. 19 зв. Punctum quartum. De lyrico roemate. [Розділ четвертий. Про ліричну поезію].

Арк. 21. Pars secunda. De epistolis [Частина друга. Про листи] Початок: «Etsi epistolarum scribendarum doctrinas et praescepta...» [Хоч науку, як треба писати листи, і настанови...].

Арк. 33 зв. Pars tertia. De chria [Частина третя. Про хрія]. Caput 1-mum. Queritur primo quid sit chria? [Розділ I-й. Запитується по-перше. Що таке хрія?]

Арк. 37. Caput 2-dum. De fabula [Розділ другий. Про байку].

Арк. 38 зв. Articulus primus. De periodo [Підрозділ перший. Про період].

Арк. 40 зв. Articulus 2-dus. De amplificatione [Підрозділ другий. Про ампліфікацію].

Арк. 44 зв. Articulus tertius. De modis ornandi orationis [Підрозділ третій. Про способи оздоблення промови].

Арк. 45. Articulus quartus. De transitione [Підрозділ четвертий. Про перехід].

Арк. 45 зв. Articulus quintus. De propositione [Підрозділ п'ятий. Про короткий виклад].

Арк. 47. Finis [Кінець]. Далі — вірші, промови, нотатки, виписки польською, латинською та церковнослов'янською мовами.

Таким чином, трактат «Apollo Sarmaticus» [Сарматський Аполлон] (1712) складається з трьох частин. Власне теорії поезії присвячена лише перша з них [7, арк. 2 зв.–20]. Привертає увагу, що у цій частині подекуди збита нумерація розділів — очевидно, «Розділ другий. Про емблему» та «Розділ третій. Про вишукану форму віршів» мали би бути підрозділами (параграфами). Друга частина, присвячена листам, дещо менша [7, арк. 21–33] і не ділиться. Третя частина, що містить початкові відомості з риторики [7, арк. 33 зв.–47], за об'ємом приблизно така сама, як друга. Тут натрапляємо вже не на «puncta» [розділи і параграфи], а на «capita» [розділи] та «articuli» [підрозділи]. Це вказує на компілятивний характер підручника. Як бачимо, він короткий, що характерно для багатьох єзуїтських рукописних трактатів — учні шкіл ордену мали доступ до друкованих видань.

Загалом власне віршовій мові приділено менше уваги, ніж прозовій, хоч у поетиці саме вона мала би бути у центрі уваги. Подібну ситуацію спостерігаємо у низці курсів Києво-Могилянської академії. Знання з риторики мали ширше практичне застосування, тому про красномовство часто говорити вже в курсі поетики, мотивуючи це тим, що ця інформація потрібна також віршувальникові. Елементи риторики проникли в поезію ще в часи Овідія, тому формальні підстави для такої експансії були. Приміром, київська поетика «Самоена in Parnasso» [Камена на Парнасі] (1686) розпочинається розділом «Про спільні ресурси як ораторів, так і поетів», де говориться про періоди, тропи та фігури, ампліфікацію, листи та хрію [8, арк. 6–81]. Розділ про віршування у цій поетиці значно коротший [8, арк. 82–119]. У трактаті «Fons Castalius» [Касталійське джерело] (1685) кількість поетичного і риторичного матеріалу приблизно однакова. Перша частина розповідає про період, хрію, фабулу, тропи, листи [10, арк. 2–44], друга — про поезію [10, арк. 45–82]. У поетиці Києво-Могилянської академії «Cutheron bivertex» [Кіферон із двома вершинами] (1694/95) про засоби, спільні як для поетів, так і для ораторів, мовиться вдвічі більше, ніж про саме віршування [9]. Перелік таких «риторичних курсів поетики» можна продовжити. Тут важливо, що йдеться про тенденцію, характерну як для деяких єзуїтських курсів, так і православних.

У кременецькій поетиці 1712 р. привертають увагу колонтитули. У поетиках загалом на них натрапляємо рідко, натомість у курсі «Сарматський Аполлон» їх багато. З арк. 5 зв. до арк. 18 у колонтитулах йде «De epigrammate» [Про епіграму], з арк. 18 зв. «De elegia» [Про елегію]. На колонтитул «De lyrico poemate» [Про лірич-

ну поему] натрапляємо не лише у розділі про лірику, а й у наступній, другій частині — «De epistolis» [Про листи]. Що це? Описка учня колегіуму, який конспектував лекцію, чи тим самим у листуванні підкреслюється особистісний момент? Можливо, автор поетики намагався таким чином аргументувати наявність у поетиці частини про листування. Починаючи з арк. 21, колонтитули чергуються: з одного боку аркуша — «Poema lyricum» [Лірична поезія], з іншого — «De epistolis» [Про листи] (згодом — навпаки). У третій частині у другому розділі «De fabula» [Про байку] колонтитули два — «Poema lyricum» [Ліричний вірш] (арк. 37 зв.) і «De fabula» [Про байку] (арк. 38). Очевидно, знову ж таки робиться спроба пояснити наявність у підручнику з теорії поезії ще й третьої частини, риторичного характеру. При всіх натяжках питання хрії, періодів та ампліфікації мають мало спільного з віршуванням. Таким чином, колонтитули подекуди виконують, так би мовити, «генологічну» функцію. Проте це швидше виняток, значно частіше у курсі «Сарматський Аполлон» вони лише інформують про зміст сторінки. Наприклад, колонтитули «De ordine senatorum Poloniae» [Про порядок польських senatorів] або «De ordine senatus Polonici» [Про порядок польського сенату] (арк. 31 зв.–32, 32 зв.–33). У частині третій «De chria» [Про хрію] колонтитули варіюються: «De chria» [Про хрію] (арк. 33 зв.), «De modo chriae» [Про спосіб хрії], «De modo chriae fabulae» [Про спосіб хрії і фабулу] (арк. 36 зв.–37). У підрозділі першому «De periodo» [Про період] натрапляємо на колонтитули «Modi periodorum» [Способи періодів] (арк. 38 зв.–39) і «De modo periodico» [Про спосіб періоду] (арк. 39 зв.–40). У підрозділі другому «De amplificatione» [Про ампліфікацію] колонтитули називаються «Modi amplificationis» [Способи ампліфікації], «De modo amplificationis» [Про спосіб ампліфікації], «De modis amplificationis» [Про способи ампліфікації], «Modi amplificationis» [Способи ампліфікації] (арк. 40 зв.–43 зв.) У підрозділі третьому «De modis ornandi orationis» [Про способи оздоблення промови] колонтитул однойменний (арк. 44 зв.–45). Така сама ситуація у підрозділах четвертому «De transitione» [Про перехід] (арк. 45 зв.) і «De propositione» [Про короткий виклад] (арк. 46 зв.).

Перу Матея Гіжацького належить ще один конволют із фонду 312, описаний Миколою Петровим під № 677/465 [2, с. 286–287]. Сюди входять дві риторики Кременецького колегіуму, які коротко згадав у своєму описі Володимир Литвинів [3, с. 143] — «Prima vernantis facundiae planta ad felix Koributorum sydus jacta...» [Перша рослина весняного красномовства, посажена біля щасливої зірки Корибутів...] (1712) і «Principia sacrae et profanae solutae et ligatae eloquentiae...» [Принципи священного і світського, вільного і зв'язного красномовства] (1713). Науковий опис цих риторик — тема іншої публікації. Зазначимо лише, що назва другого курсу вказує на меценатів Кременецького колегіуму — князів гербу Корибут. Це роди Корецьких (із резиденцією у Корці) та Вишневецьких (із замком у Вишнівці). Як відомо, саме коштом родини Вишневецьких у 1731–1743 рр. було побудовано архітектурний комплекс Кременецького колегіуму. Із волинськими меценатами пов'язаний також приклад серйозної епітафії з поетики «Сарматський Аполлон» (1712) [7, арк. 17 зв.]:

Clara ducum suboles alto de sanguine natus  
 Militia primus dum vixit gloria gentis  
 Lechiade Moschi fervor, victorque fugacis  
 Tartareae aequales tantum virtute feraci  
 Exuperans quantum te Cynthia vincit Apollo  
 Lumine etc.

[Славне пагіння князів, із шляхетного роду  
 Перший в борні за життя, він був поляків народу  
 Славою, страхом усіх москалів, татар боязливих  
 Був переможцем, настільки звитягою він виділявся  
 З-поміж усіх, наскільки тебе, Діано із Кінфу,  
 Сяйвом своїм Аполлон перевищує...]

Це дещо змінений початок епітафії Самійлу Корецькому, яку записав і опублікував 1655 р. Шимон Старовольський, тим самим зберігши її текст: [11, с. 503]:

D. O. M.  
 Clara ducum suboles Olgerdi sanguine cretus  
 Princeps militia et dum vixit gloria gentis,  
 Lechiacae, Moschi terror, terrorque fugacis  
 Tartariae...

Зміни тут в основному формальні, мовно-стилістичні (лексеми «cretus — natus», «princeps — primus» близькі за змістом). Можливо, автор курсу поетики цитував епітафії по пам'яті, звідси дрібні відхилення від початкового тексту. Інший варіант — з якогось приводу викладач вирішив «покращити» текст. Однак одне уточнення суттєво впливає на зміст. Йдеться про усунення з епітафії імені Ольгерда (бл. 1296–1377), сина Гедиміна, Великого князя Литовського. Як відомо, нащадки Гедиміна стали засновниками багатьох відомих родин, серед яких були польська королівська династія Ягеллонів; польські, литовські та руські (українські) князівські роди Збаразьких, Вишневецьких, Сангушків, Несвицьких, Ровенських, Порицьких, Воронєцьких, Чорторійських, Корецьких, київські князі Олельковичі; московські роди Голіциних, Куракіних, Хованських та Трубецьких. Можливо, в замовчуванні Ольгерда був якийсь політичний підтекст, про литовське коріння Корибутовичів вирішили зайвий раз не нагадувати. На епітафію Самійлу Корецькому «Clara ducum suboles...» [Славне пагіння князів] у інших збережених курсів словесності ми не натрапляємо.

Отже, кременецька поетика «Apollo Sarmaticus» [Сарматський Аполлон] (1712) — цікавий історико-літературний документ. Вона підтверджує наявність єзуїтського колегіуму у Кременці вже в січні 1712 р., розширює наші знання про шкільництво давньої України загалом і Волині зокрема, про теорію літератури XVII–XVIII ст.

---

---

**ЛІТЕРАТУРА**

1. Кременецький колегіум [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Кременецький\\_колегіум](http://uk.wikipedia.org/wiki/Кременецький_колегіум)
2. Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве / Н. И. Петров. — Вып. 3. — М. : Унив. тип., 1904. — 308 с.
3. Стратий Я. М. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии / Я. М. Стратий, В. Д. Литвинов, В. А. Андрушко. — К. : Наукова думка, 1982. — 348 с.
4. Товариство Ісуса або Єзуїтський орден [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Товариство\\_Ісуса](http://uk.wikipedia.org/wiki/Товариство_Ісуса)
5. Циганок О. М. Схема опису давніх українських поетик (на прикладі київського курсу 1724 р. «Via» [Шлях]) / О. М. Циганок // Літературознавчі обрії. — (Друкується).
6. Циганок О. М. «Liber artis poeticae [...]» [Книга про поетичне мистецтво] (1637): матеріали для опису та перипетії дослідження / О. М. Циганок // Мандрівець. — 2014. — № 4. — С. 56–59.
7. Apollo Sarmaticus varia suppellectili poetica instructus, in Athenaeo Cremenecensi anno Domini 1712 die 25 Januarii [...] traditus. — IP НБУВ. — Ф. 312. — Шифр 677/465. — 89 арк.
8. Samoena in Parnasso Kijovo-Mohilaeano [...] 1686. — IP НБУВ. — Шифри 657/448 С; 658/449 С. — Арк. 1–121.
9. Cytheron bivertex irriguis poëtico-oratorii eloquii fontibus rorans in collegio Mohilaeano polonis neovatibus erectus [...] (1694/95). — IP НБУВ. — Шифр ДС/п 235. — Арк. 1–189.
10. Fons Castalius in duplices divisus rivulos solutam scilicet et ligatam orationem Kijovo-Mohilaeanis musis consecrates felici auspicio emanavit anno Domini 1685. — IP НБУВ. — Шифр 656/446 С. — Арк. 1–81.
11. Starowolski Szymon. Monumenta Sarmatarum [...]. — Krakow, 1655. — 818 p.